

AZ AGRESSZIÓ ANATÓMIÁJA

TÓTH I. JÁNOS

Az agresszió etimológiailag a latin *agressio* szóból származik és jelentése *támadás*. Így például “valamely állam (területi épsége és függetlensége) ellen irányuló (fegyveres) támadás.”¹ A *támad* pedig többek között azt jelenti, hogy “fegyveres összecsapást kezdeményez”, “ellenségesen ütni-verní kezd, “rohmozva ostromol”.² Az agresszió fogalma magába foglalja az erőszak fogalmát is. „Erőszak: elsősorban valakinek a meggyilkolása, megnyomoritása, illetve bántalmazása által okozott sérelmet jelenti.”³ Az agresszió fogalmához általában olyan negatív fogalmakat társítunk mint gyűlölet, ellenség, erőszak, háború, halál, harag, harc, hatalom, konfliktus, ölés, támadás, vér, verés stb.⁴

Agresszió sokféleképp osztályozható. Talán a legfontosabb osztályozási szempont az, hogy ki az *agresszió alanya illetve tárgya*. Ennek megfelelően az agresszív fél lehet állat vagy ember és azon belül gyerek, individuum, emberi csoport, társadalmi szervezet, állam, államok szövetsége. Szintén fontos kérdés, hogy ki az agresszió tárgya, aki elvileg lehet maga a támadó, s ebben az esetben az agresszió önmaga ellen irányul, de tipikus esetben az agresszió egy másik cselekvő ellen irányul. Továbbá az agresszív cselekvő *fiziológiai állapota* szerint lehet: semleges vagy erőszakos érzelmi állapotban, amelyet olyan fogalmakkal jellemezhetünk, mint düh vagy gyűlölet. Az agresszióra adott *válasz* lehet: erőszak, ami a harchoz, háborúhoz vezet, illetve megadás, menekülés, ami azonnali vereséget jelent. A megtámadott fél számára akkor racionális harcolni, ha van esélye a győzelemre vagy legalább a döntetlenre. Az agresszió *célja* szerint lehet: öncélú vagy eszköz jellegű. Az előbbi mindig irracionális, viszont az utóbbi lehet racionális is. Elvileg éles különbség van a támadó erőszak (agresszió) és a védekező erőszak között, bár ez a gyakorlatban sohasem egyértelmű. Ráadásul a köztudatban létezik két egymástól különböző értelmezés is: (i) „agresszív az, aki elsőként alkalmaz fizikai

¹ *Magyar értelmező Kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. „Agresszió” (10.)

² i.m. „Támad” (1329.)

³ *Politikai Filozófiák Enciklopédiája*, Kossuth Kiadó, Budapest, 1995. „Erőszak” 118.

⁴ *Aggression*. Word cloud illustration. Tag cloud concept collage, vector. https://www.colourbox.com/vector/aggression-vector-8355302?utm_expid=22365066-58.v-3AC9HPS7Cpc4GJpp1ntA.o&utm_referrer=https%3A%2F%2Fwww.colourbox.com%2Fvector%2Faggression-vector-8343867

erőszakot”, illetve (ii) „már az agresszióval való fenyegetést is agressziónak tekinthető”. Az egyértelmű fogalomhasználat érdekében én az első értelmezést fogadom el, s így a fenyegetést nem tekintem agresszióknak.

A fentiekkel összhangban az agresszió kérdését számos tudomány tárgyalja, úgy mint az etológia, pszichológia, szociológia, politológia és mindezekre reagálva az etika és a filozófia is. Tanulmányomban az agresszió speciális vonatkozásokat csak annyiban érintem, amennyiben elősegítik az agresszió általános sajátosságának a leírását és megértését.

AGRESSZIÓ AZ ÁLLATVILÁGBAN

Az állatok közötti agressziót az etológia tanulmányozza. A szó szélesebb értelmében egy állat agresszív, ha erőszakosan támad. Etológiai értelemben azonban csak fajtársak között lehet agresszióról beszélni. Például a zebrát megtámadó oroszlán nem agresszív, hanem táplálékszerző viselkedést folytat. Ezzel szemben a hím oroszlánok közötti összecsapás etológia értelemben is agresszió.

Az etológia minden viselkedést így az agressziót is evolúciós keretben értelmezi. Az evolúciós logika szerint a viselkedésnek vannak közvetlen és végső okai. A viselkedés *közvetlen* (proximatív) okai az élőlény magatartását szabályozó genetikai és fiziológiai folyamatok pl. reflex, düh vagy félelem, amelyek az állat belső állapotához, „szubjektumához” kapcsolódnak. A viselkedés *végső* (ultimatív) oka annak evolúciós (etológiai, ökológiai stb.) jelentősége az objektíve adott helyzetben.⁵ A végső ok Arisztotelész számára a dolog célja (causa finalis), *télosza*.⁶

Vegyük például a hím tüskéspikó (stickleback) területvédő viselkedését. Ez abból áll, hogy a hím tüskéspikó megtámadja a fészkelő területére behatoló másik hím tüskéspikót. Ennek az agresszív viselkedésnek a proximatív (esetünkben belső és „szubjektív”) oka a betolakodó *piros hasa*, amely kiváltja az agresszív viselkedését. Ugyanakkor az agresszió ultimatív oka vagyis objektív értelme az, hogy a másik hím elzavarásával az erősebb egyed biztosítja területen élő nőstényekkel való párzás kizárólagosságát.

Az állatok közötti konfliktusokat az etológiában Mynard Smith (1973) klasszikus elemzése óta többnyire a héja-galamb modell segítségével vizsgálják.⁷

⁵ Ernst Mayr: *Animal species and evolution*. Cambridge, MA: Harvard University Press. 1963. Magyarul: Bereckeai Tamás: *A génektől a kultúráig*. Gondolat. Budapest. 1991.

⁶ Daniel C. Dennett: Darwin veszélyes ideája. Typotex Kft. Budapest 1998. 23.

⁷ Maynard-Smith, J.; Price, G. R. "The Logic of Animal Conflict". *Nature* 246 (5427) 1973. 15–18.

A héja-galamb (hawk-dove) modellben a harc kimenetelét csak az állatok stratégia választása határozza meg, mert az állatok azonos fizikai erővel rendelkeznek. Ebben a modellben a *héja* stratégia az erőszakos konfliktuskezelésre, míg a *galamb* stratégia nem-erőszakos konfliktuskezelésre utal. Ez egy változó összegű játék, mivel a galamb-galamb lejátszás kisebb költséggel jár, mint a héja-héja kimenetel. A modell szerint az optimális viselkedés (vagyis az evolúciósan stabil stratégia) a két stratégia véletlenszerű „keverése”. Tehát többnyire nem élethalál harc folyik, hanem ahogy arra Lorenz rámutatott az „*állatok kesztyűs kézzel és tompa pengével harcolnak.*”⁸

Az állatok közötti agresszió lényegét a következőkben foglalhatjuk össze. Az állatok a szűkös világában élnek. Az állatok számára fontos javak: jó terület, magas pozíció, szexuális partner, stb. ritkák, amit elsődlegesen agresszió és a harc révén osztnak el. „*Soha senki sem látott még kutyát, amint megfontoltan és méltányosan cserélt egy másik kutyával.*”⁹ Tehát a szűkös javak elosztása erőszak és harc révén történik, ahol a győztes – vesztes kimenetelt az állatok testi ereje határozza meg és többnyire az erősebb fél győz, míg a gyengébb fél veszít. Az állatvilágban érvényesül az „*erősebb joga*” elv. A konfliktus lefolyását persze számos más tényező is befolyásolja, így például a nyereség nagysága, a sérülés valószínűsége, a konfliktus időbeli gyakorisága. A harc eredményeképp a javak a vesztes egyedektől a győztes egyedekhez jutnak. Ez az egyenlőtlen elosztás evolúciós szempontból is előnyös, hiszen a győztes általában evolúciós szempontból is alkalmasabb, mint a vesztes állat. Az agresszió és a harc egy „direkt szelekciót” jelent, s mint ilyen összhangban van az evolúció és a szelekció logikájával.

Másrésről az állatok közötti agresszióknak súlyos hátrányai is vannak, úgy mint (i) „pocsékolja az életet”, még a legerősebb állat is könnyen megsérülhet a harcban. Erre a hátrányra az az evolúciós válasz, hogy az állatok képesek kontrolálni a saját erőszakosságukat, azaz képesek elmenekülni illetve megadni magukat. Szinte minden állatfaj viselkedési repertoárja tartalmazza a különböző megadási pózokat, amelyet az erősebb egyedek felismernek és elfogadnak. Társas állatok esetében a vesztes fél alárendelt helyzetben tovább élhet. (ii) Szintén problémát jelenthet, hogy az agresszióra programozott egyedek nem képesek kihasználni az erőforrások esetleges bőségét. (iii) S végül azt is figyelembe kell venni, hogy a szoros közösségben élő állatok esetében az agresszió negatív hatással van a közösségi együttműködésre, s így csökkenti a közösség erejét. Ez utóbbi problémát orvosolja a dominancia viszony, amely biztosítja a szűkös javak békés módon történő elosztását. A hierarchikus

⁸ Konrad Lorenz : *Az agresszió*. Helikon Kiadó, Budapest 2013.

⁹ Adam Smith: *A nemzetek gazdagsága*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 1992. 23.

közösségben élő társas állatok esetében az agresszió viszonylag ritka és csak a dominanciáért folytatott harcra korlátozódik. Tehát az adott állati közösség a legerősebb állat uralma alatt él, majd az erőviszonyok radikális megváltozása esetében kihívó legyőzi a domináns hímet és a saját uralma alatt „egyesíti” a közösséget.

AZ EMBERI AGRESSZIÓ EVOLÚCIÓS ASPEKTUSAI

Az ember is evolúciósan alakult ki, így az ember esetében is érvényesülnek a fentebb említett előnyök és hátrányok. Az ember esetében is különbség van az agresszív viselkedés proximatív (belső és szubjektív) illetve ultimatív (külső és objektív) okai között. Ugyanakkor ez a két oldal bonyolult kölcsönhatásban áll egymással. Ebben a kölcsönhatásban a racionalitás több értelemben is megjelenhet. Egyrészt a humán ágens szubjektuma nem egyszerűsíthető le a racionalitásra, amelynek ráadásul több formája is lehetséges a *Homo oeconomicus* racionalitásától a *Homo morális* racionalitásáig. E tanulmányban a szubjektív racionalitás alatt az önérdékkövető individuum cél-eszköz racionalitását értem. Másrészt az individuális racionalitás alapvetően különbözik a közösség érdekeire reflektáló kollektív racionalitástól.

A modern evolúciós elmélet szerint a hominoidák fejlődését a *többszintű szelekció* (multilevel selection) irányította, amelynek szintjei: gének, egyedek, rokonok, és csoportok. Tehát a szelekciós hatások mindezekben a szinteken érvényesültek, s ennek a következtében az emberi természetet eleve különböző és egymásnak ellentmondó képességek és hajlamok jellemzik. A *génszelekció* egyik következménye a rokonok iránti önzetlenség. Jól kimutatható, hogy minél szorosabb a rokonság, azaz minél nagyobb arányban tartalmaznak az egyedek azonos géneket annál inkább önzetlenek egymással szemben. Az etológusok ezzel kapcsolatban használják a rokonszelekció illetve az inkluzív fitness fogalmát is. Az *egyedszelekció* természetesen az egyedek öfenntartási törekvéseit, beleértve az önérdékkövetést és az individuálisan agresszív viselkedést erősítette meg. A *csoportszelekció* következménye pedig a csoport iránti önzetlenség és önfeláldozás. Tehát az emberben egyszerre van jelen az önzés és az önzetlenség motivációja. A rokon és csoportszelekció következménye szupra-individuális jellegű aktorok (család, klán, törzs) kialakulása, így az agresszió gyakran nem individuumok, hanem közösségek között jelentkezik. Ezzel párhuzamosan az individuális önzetlenség gyakran társul a szupra-individuális jellegű agresszióval, és fordítva. Megfigyelhető, hogy egy rokonságon illetve egy közösségen belül az agresszióknak sokkal erősebb természeti korlátai vannak, mint a közösségek közötti agresszióknak.

Természetesen az emberek viselkedését nem csak biológiai hajlamok, hanem a kultúra is meghatározza. Bizonyos kultúrák inkább az ember rokoni és közösségi érzéseit állítják előtérbe és így nagymértékben képesek visszaszorítani a közösségen belüli „belső” agressziót, miközben tág teret adnak a közösségek közötti „külső” agressziónak. Szintén az adott kultúrától függ, hogy a társadalom az agresszió mellett milyen jelentőséget tulajdonít más logikájú disztributív intézményeknek és rendszereknek. Míg az erőszak egy olyan elosztási rendszert jelent, amely az erők egyoldalú előnyére maximalizál, addig a csere és a kereskedelem olyan elosztási rendszert jelent, amely az egyenrangú felek kölcsönös előnyét maximalizálja. Sőt a termelés magát a szűkösséget is képes mérsékelni. Ezért a civilizáció fejlődése mindig szorosan kapcsolódik az agresszió visszaszorításához.

A modern nyugati kultúra esetében a hangsúly az önérdekkövető individuumokra és azok kölcsönösen előnyös kapcsolataira, illetve a termelésre kerül. E kultúra számára az agresszió az egyik legfőbb rossz, amelyet ki kell küszöbölni. Ezzel kapcsolatban különböző ideológiák és elméletek léteznek. Például a hobbesi szerződéselmélet szerint a természeti állapot az erőszak állapota, ahol ember embernek farkasa és ahol mindenki harcol mindenkivel, ezzel szemben a társadalmi szerződés kiemeli a szuverént, aki az erőszak monopóliumával rendelkezve megteremti a békét és így biztosítja a társadalmi együttműködést. A következőkben az agresszió problémáját alapvetően a játékelméleti és a hobbesi kereteken belül elemzem, miközben az egyenlőség mint azonosság előfeltevésében mindkét megközelítést kritizálok.

AGRESSZIÓ A TERMÉSZETI ÁLLAPOTBAN

Az erőszak logikájának a megértése érdekében induljunk ki egy olyan természeti állapotból, ahol nincs központi hatalom, sőt nincs közösség, közös kultúra illetve moralitás sem. Jellemezzék az embereket a következő sajátosságok: egyenlőség, szabadság, függetlenség és nyereségmaximalizálás. Nevezünk *agresszív*nak egy ágenszt, ha nyereségmaximalizáló céljai érdekében képes és hajlandó elsőként erőszakot alkalmazni. Egyrészt az interakció jellegétől, másrészt a felek közötti erőviszonyoktól függ, hogy szubjektív szempontból mikor racionális egy nyereségmaximalizáló személy számára agresszív módon fellépni. Először vizsgáljuk meg a lehetséges interakció típusokat. A nyereségmaximum helyzete alapján a következő három interakció típus a releváns: szarvasvadászat, gyáva nyúl és fogolydilemma.¹⁰

¹⁰ Tóth I. János: *Játékelméleti dilemmák társadalomfilozófiai alkalmazásokkal*. JATE Press, Szeged, 2010.

A *szarvasvadászat* (stag hunt) egy olyan interakció típust jelent, ahol létezik a kölcsönös nyereségmaximum. Ebben az interakcióban a nyereségmaximalizáló játékosok számára az együttműködés a racionális viselkedés. Itt az agresszió még az ágens szubjektív szempontjából is irracionális. Ugyanis a nyereségmaximum békés és kölcsönösen előnyös eljárásokkal is elérhető.

A *gyáva nyúl* (chicken game) egy olyan interakció típust jelent, ahol nincs kölcsönös nyereségmaximum; ugyanakkor az egyoldalú nyereségmaximum egyúttal egyensúlyi állapot. Ezért a nyereségmaximalizáló játékosok számára elvileg van esély arra, hogy pusztán egyensúlyi (vagyis egy önző, de nem erőszakos) viselkedés segítségével próbálja megszerezni az egyoldalú nyereségmaximumot. Itt jegyzem meg, hogy a gyáva nyúl többszemélyes formája a már említett héja-galamb modell.

A *fogolydilemma* (prisoner's dilemma) szintén egy olyan interakció típust jelent, ahol nincs kölcsönös nyereségmaximum; sőt az egyoldalú nyereségmaximum (win much=T, lose much=S) még csak nem is egyensúlyi helyzet.¹¹ Tehát ebben az interakcióban a játékosok számára elvileg sincs mód arra, hogy pusztán egyensúlyi viselkedés segítségével megszerezzék a nyereségmaximumot. Ezt a kimenetelt egy játékos csak nyereségmaximalizáló viselkedés révén tudja megszerezni, ami lehet erőszakos (pl. agresszív) illetve nem-erőszakos (pl. csaló) jellegű.

A kétszemélyes fogolydilemma interakciójában az egyoldalú dezertálás (DC) biztosítja a maximális nyereséget (win much) egy játékosnak. Tehát egy személy csak úgy tudja megszerezni a nyereségmaximumot, ha a másik játékos erővel vagy csalással képes rávenni az egyoldalú kooperálásra (C), s az ezzel együtt járó maximális veszteségre (lose much). A sokszemélyes fogolydilemma típusú interakcióban szintén csak az egyoldalúan dezertáló játékos képes (DCCC...) megszerezni a maximális nyereséget. Tehát az agresszió az egyoldalú nyereségmaximum megszerzésének egyik alapvető eszköze. Az egy másik kérdés, hogy a fogolydilemma esetében létezik-e egy kölcsönösen előnyös kimenetel, ez azonban már nem a legjobb (win much), hanem csak egy jó eredményt (win, win) biztosít a felek számára. Közösségi szempontból a kölcsönös előny jobb eredményt jelent, mint az egyoldalú előny. Tehát az egyén nyereségmaximalizáló viselkedése ütközik a közösség, illetve az érintettek érdekeivel. A fentieket összefoglalva azt mondhatjuk, hogy még szubjektív szempontból is csak olyan interakcióban racionális az erőszak, ahol a(z

¹¹ A rövidítések a következő kifejezésekből származnak: T= Temptation to defect, R= Reward for mutual cooperation, P= Punishment for mutual defection, S= Sucker's payoff. A fogolydilemmában csak a következő kimenetek lehetségesek DC=T, S; CC=R, R; DD=P,P; CD=S,T. Általában fogolydilemmáról, akkor beszélünk, ha $T > R > P > S$ és $2R > T + S$.

egyoldalú) nyereségmaximum kimenetele nem egyensúlypont és nem kölcsönösen előnyös kimenetel. Ennek a két feltételnek teljes mértékben csak a fogolydilemma felel meg. Hiszen itt a maximális nyereséget sem az egyensúlyi stratégia (vagyis az önérdek), sem a kölcsönös együttműködés (egyeztetett önérdek) nem képes biztosítani.

Az instrumentális agresszió másik fontos feltétele az erőfölény. A közös (és véleményem szerint téves) sajátossága mind Hobbes elméletének, mind a klasszikus játékelméletnek, hogy *a priori* elutasítja az 'erősebb fél' fogalmát. Hobbes tételezte az emberek egyenlőségét, illetve azt, hogy katonai erejükben is gyakorlatilag egyenlők. „*A természet egyenlő testi és szellemi képességekkel ruházott minket, s bár az egyik embernek a másíknál olykor nyilvánvalóan izmosabb a teste és fürgébb a szellem, ennek ellenére mindent összevéve az ember és ember közti különbség nem annyira jelentős, hogy ilyen alapon az egyik ember oly előnyöket követelhessen magának, amelyekre egy másik éppoly joggal igényt ne tarthatna.*”¹² Az emberek alapvető egyenlősége miatt a polgárháború lezárhatatlan, mivel az egyenlő erőt képviselő emberek esetében nincs győztes, csak végtelen erőszak. Hobbes szerint a polgárháború a lehető legrosszabb állapot ahol „*örökös félelem uralkodik, az erőszakos halál veszélye fenyeget, s az emberi élet magányos, szegényes, csúnya, állatias és rövid.*”¹³

Számos szövegrészlet utal arra, hogy a háború csak ezért nem végződik győzelemmel és vereséggel, mert az emberek alapvetően egyenlők. „*A képességeknek ebből az egyenlőségéből ered a céljaink elérésére irányuló remény egyenlősége.*”¹⁴ Például az I. kötet végén azt írja Hobbes, hogy „*ha létezett volna olyan ember, akinek ellenállhatatlan hatalma van,*” akkor őt „*e rendkívüli hatalom alapján természetből fogva megilleti az összes ember feletti uralom*”¹⁵ Azonban mivel ilyen ember nem létezett ezért a polgárháború sem végződhetett ennek az embernek a győzelmével. Tehát Hobbes, ellentétben Rousseauval, nem elvi, hanem gyakorlati okok alapján utasítja el az erősebb jogának az elvét.

Álláspontom szerint azonban az emberek – az evolúciós folyamatok eredményeképpen nem azonosak, hanem – különböznek egymástól. Nyilvánvalóan különböző katonai erővel rendelkezik például egy fiatal és egészséges férfi illetve egy idős és beteg asszony. Ráadásul az emberek különböző nagyságú

¹² Hobbes, Thomas: *Leviatán (vagy az egyházi és világi állam formája és hatalma)*. Kossuth, 1999. 13. fejt. 166.

¹³ i.m. 13. fejezet, 168-9.

¹⁴ Hobbes. I.m. 13. fejt. 167.

¹⁵ i.m. 30. fejt. 358.

szövetségeket is képesek létrehozni, amelyek katonai ereje szintén nagymértékben különbözik egymástól. Maga Hobbes írja, hogy „*A legnagyobb emberi hatalom az emberek sokaságának együttes hatalma, ... mert ez az erők egyesítését jelenti.*”¹⁶ A különböző katonai erővel rendelkező egységek illetve szövetségek harca illetve háborúja pedig természetes módon vezet az erősebb fél győzelméhez és a gyengébb fél vereségéhez.

Érdekes, hogy a standard játékelmélet szintén tételezi a játékosok alapvető egyenlőségét, sőt matematikai értelemben vett azonosságát. Ezen keretek között pedig az egyik fél nem tudja kényszeríteni a másikat, következésképp nincs mód, vagy csak nagyon szofisztikált módon értelmezhető a nyereségmaximumra való törekvés. A játékelmélet egyik korai tézise, ha tetszik dogmája, hogy interaktív körülmények között nincs mód a maximális nyereség elérésére.¹⁷

Ezt a tézist én elutasítom. Az evolúció logikájából ugyanis az azonosság lehetetlensége következik. Ahogy nincs két azonos fűszál, falevél vagy újlennyomat, úgy nincs két azonos erejű ember sem. Éles különbséget kell tenni az emberek egyenlősége és azonossága között. Az emberek egyenlők, de nem azonosak. Ezért harci erejükben is különböznek egymástól. Vagyis Hobbest parafrazálva azt állítom, hogy 'mindent összevéve az ember és ember közti különbség *van* annyira jelentős, hogy ilyen alapon az egyik ember oly előnyöket' képes megszerezni, amit a többiek nem.

Ahogy említettem a fogolydilemma típusú interakcióban az agresszív félnek rá kell kényszeríteni a többi felet a kooperálásra, vagyis az engedelmesre, az egyoldalú behódolásra. S így az agresszornak (pl. A-nak) fel kell számolnia a többiek egyenlőségét, döntési szabadságát és függetlenségét. Ennek érdekében A-nak olyan helyzetbe kell hozni B-t, hogy az lemondjon a fenti jogairól. B csak a legvégső esetben mond le a természeti jogairól, így a szabadságáról, csak akkor ha egy erősebb fél egy még nagyobb rosszat képes okozni neki, mondjuk képes megsemmisíteni őt. Nevezzük ezt a kimenetelt a *legfőbb individuális rossznak* (summum malum), ami rosszabb kimenetelt jelent, mint az egyoldalú hátrány (lose much).

Gyakran már az erőszakkal való fenyegetés is képes biztosítani a fenyegető számára a nyereségmaximumot, ha a felek között nyilvánvalóan nagy erőkülönbség van. Ekkor az erősebb fél (A) *megfenyegeti* a másikat (B-t), hogy a legfőbb rosszat fogja okozni neki, ha B nem hajlandó az engedelmeskedésre és az egyoldalú kooperálásra. Egy fenyegetés csak akkor hatékony, ha a fenye-

¹⁶ i.m 135.

¹⁷ Oskar Morgenstern: Foreword. In. Shubik, Martin: *Strategy and Market Structure*. New York. 1959. viii.

gető sokkal erősebb, mint ellenfele. A sikertelen fenyegetést követően csak a következő lehetőségek maradnak a fenyegető számára: (i) agressziót alkalmaz, vagyis beváltja a fenyegetését; (ii) lemond a nyereségmaximumról és megpróbál tárgyalni a kölcsönösen előnyös kimenetelről (ennek sikerét a korábbi fenyegetés nyilvánvalóan rontja); vagy (iii) lemond az agresszióról és önérdékkövető viselkedést folytat, ami a fogolydilemma típusú interakciókban egyszerűen a dezertálást jelenti.

Az erőszak kölcsönös alkalmazása elvezet a *hatalmi harchoz*, illetve kollektív egységek esetében a *háborúhoz*, ami a politikai filozófia fontos kategóriája. – „A gazdagságért, megbecsülésért, katonai parancsnokságért vagy más hatalomért folyó versengés viszályhoz, ellenségeskedéshez és háborúhoz vezet, mert minden versengő, *hogy vágyát elérje*, igyekszik versenytársát megölni, leigázni, félreállítani vagy visszaszorítani.” (Hobbes)¹⁸ – „Harcnak vezetünk egy társadalmi kapcsolatot, amennyiben a cselekvőt az a szándék vezeti, *hogy a saját akaratát a másik vagy a többi féllel szemben keresztül vigye*.” (Weber)¹⁹ – „A háború tág körben dúló párviadal. ... csupán két küzdő fél áll előttünk akiknek mindegyike arra törekszik, *hogy a másikat saját akaratának teljesítésére kényszerítse*, ellenfelét leverje s ezáltal további ellenállásra képtelenné tegye. A háború tehát az erőszak ténye, amellyel az elleniséget saját akaratunk teljesítésére kényszeríteni igyekszünk.” (Clausewitz; kiemelések tőlem – T.J.)²⁰

Tehát a harc/háború egy olyan mechanizmus, amely képes a szabad, egyenrangú és független felek viszonyát egy alá-fölérendeltségi viszonyná, vagyis egy hatalmi viszonyná alakítani. A legegyszerűbb hatalmi viszony pedig az úr-szolga viszony.²¹ Minden harc vagy háború háromféleképp végződhet: győzelem, döntetlen, vereség. Az egyik fél győzelme szükségszerűen együtt jár a másik fél vereségével, de lehetséges a kölcsönös döntetlen is. Az a fél a *győztes*, aki képes a másikat elpusztítani, miközben a másik nem képes őt elpusztítani. Ekkor a vesztes csak a között választhat, hogy engedelmeskedik a győztesnek vagy elpusztul. Döntetlenről beszélünk, ha egyik sem tudja elpusztítani a másikat vagy csak kölcsönösen tudják elpusztítani egymást. Ez utóbbi helyzet jellemezte a hidegháború éveit (1947-1991).

A harcban vesztes fél lényegében egy „hadifogoly”, aki csak úgy tudja megőrizni a létét, ha elfogadja a győztes fél felsőbbségét, uralmát és akaratát. A

¹⁸ Hobbes. I.m 146.

¹⁹ Max Weber.: *Gazdaság és Társadalom*. Közgazdasági és Jogi, Budapest, 1987. 64.

²⁰ Carl von Clausewitz.: *A háborúról*. Göttinger kiadó, Veszprém, A könyv az 1917-es kiadás reprintje. Fordította Bárány Samu. 1999. 13.

²¹ G. W. F. Hegel: *A filozófiai tudományok enciklopédiája*. 3. rész. A szellem filozófiája. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968. 219.

győztes bármit megtehet a vesztesrel. Így például a győztes-vesztes viszonyt átalakíthatja egy intézményes úr-szolga, pontosabban egy úr-rabszolga viszonyná, amelyben szabadon transzferálhatja a nyereségeket, sőt ezt a hatalmi struktúrát örökítheti is, s így az úr utódaiból urak, míg a rabszolgák utódaiból rabszolgák lesznek. Az úr-rabszolga viszonyban az úr sokkal nagyobb arányban részesedik a szűkös javakból, mint a rabszolga.

AGRESSZIÓ A TÁRSADALOMBAN

A fentiek alapján leszögezhetjük, hogy az emberben irracionális (evolúciós) és szubjektív szempontból racionális okok miatt mindig jelen vannak az agresszív késztetések és megfontolások. Vagyis az emberi természet, ha látens formában is, de mindig is hordozza az agressziót, amely az egyoldalú nyereségmaximalizálás leghatékonyabb eszköze az erők számára. Másrészt az agressziót a magasabb rendű gondolkodás illetve a társadalom igyekszik szigorú kontroll alatt tartani, és így az erőszak szabályozásában a kultúra is jelentős szerepet játszik.

Az agresszió rossz, mert (i) a javakat magas költséggel osztja el, (ii) megakadályozza a javak termelését és kölcsönösen előnyös cseréjét, (iii) szemben áll a közjával és (iv) csökkenti az összetartozás érzését a közösségben. Ennek következtében a legtöbb kultúra az agressziót elfogadhatatlan viselkedésformának, vagyis morális rossznak tekinti. Ezért az agresszió, s különösen az individuális agresszió tilalma és kiszorítása jelenti a közösség humanizálódásának és civilizálódásának a kulcsát. A „Ne ölj!” parancs minden közösségben létezik. Elvileg az ölés tilalma lehetetlenné teszi és így hatékonyan korlátozza a közösségen belüli agressziót. Sőt ez az erkölcsi törvény, már az öléssel való fenyegetést is megakadályozza. Az egy másik kérdés, hogy számos társadalomban az ölés tilalma csak a közösség tagjaira vonatkozik. Emberi méltóság illetve az emberi jogok elismerése szintén kizárja a másik ember rabszolgaként és tárgyként való hasznosítását, ami gyakran az agresszív viselkedés a közvetlen célja.

Az agresszió jogilag egyértelmű formáit a törvény bünteti, ami még az immoralis, de racionális nyereségmaximalizálókat is elretentheti. Egy racionális, de agresszív ember mérlegelni fogja az agresszióból várható maximális nyereség és a büntetésből származó veszteség arányát. Az egy másik kérdés, hogy az ember ősi késztetései miatt az agresszió esetenként nem racionális mérlegelés, hanem indulatos viselkedés eredménye. Természetesen a társadalom az indulatból fakadó agressziót sem tolerálhatja. A törvény végrehajtóinak erőszakosan kell fellépniük az egyoldalú nyereségmaximalizálókkal

szemben, történjen az agresszív vagy nem-agresszív formában. Például egy nem erőszakos, de egyoldalú nyereségmaximalizáló aktort, pl. egy csalót a társadalom és azon belül a rendőrség csak úgy tud megállítani, ha elsőként erőszakot alkalmaz vele szemben. Formálisan ekkor a rendőrség az agresszív, hiszen ő alkalmaz elsőként erőszakot. Noha a társadalom és az állam végső soron rendelkezik az erőszak monopóliumával, még így is gyakran előfordul, hogy egy ember, de még inkább egy jogi személy megkeresi a legális formáit az egyoldalú nyereségmaximalizáló viselkedésnek, s így élvezheti a „csalásból” származó nagy nyereséget, ami nyilvánvalóan sérti a nagy veszteséget elszenvedő tagok, illetve a közösség érdekeit.

A társadalomban a fő dilemma a következő. Mivel az emberek szoros közösségekben élnek, ezért az erők agressziója sérti a többiek érdekeit és le sújt a közjóra. Tehát az agresszió korlátozandó, ugyanakkor nem korlátozható teljes mértékben. Egyrészt mert az agresszió része az ember természetének; másrészt mert mindig megjelenhet az agresszió egyik olyan formája, amelyet a törvény még nem tilt; harmadrészt mert a közösség szempontjából a nem-agresszív, de egyoldalú nyereségmaximalizálás szintén hátrányos és rossz. Mindezek alapján az agresszív viselkedésre való képesség nemcsak individuális (pl. önvédelem), hanem kollektív szempontból (erőszakszervezetek, honvédelem) is fontos.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az agresszió egy univerzális eszköz a szűkös erőforrások és javak egyenlőtlen elosztására. Az instrumentális agresszió lényegi sajátosságait a következőkben foglalhatjuk össze: *tartalmi* célja a maximális nyereség elérése, *formális* célja az akaratérvényesítés, vagyis a másik engedelmeskedésének a kikényszerítése, *közvetlen eszköze* pedig az erő, amely harc, háború vagy fenyegetés által vezet a győzelemhez. A győztes fél az, aki képes egyoldalúan megsemmisíteni a másikat, vagyis a vesztest. A győztes-vesztes viszony szabadon átalakítható úr-szolga viszonyná, ami az úr számára tartósan biztosítja a szűkös javak számára előnyös elosztását. Tehát az erő, az agresszió és a győzelem az egyoldalú előny elérésének a legfontosabb és legbiztonságosabb eszköze. Ráadásul az agresszív viselkedés mögött nemcsak szubjektív értelemben vett racionális megfontolások, hanem irracionális késztetések is állnak, ezért az agresszív viselkedés lehetősége potenciálisan mindig jelen van az emberek és társadalmak egymás közötti viszonyában.

Az együttműködés (termelés, csere, konszenzus) hatékonyabb választ ad a szűkösségre, mint az agresszió. Ugyanis az együttműködés, ellentétben az

agresszióval, képes arra, hogy a szűkösség abszolút szintjét is mérsékelje. Az együttműködés és az agresszió nemcsak logikailag, hanem pszichológiailag is kizárja egymást, hiszen az agresszióhoz társuló negatív érzelmek szemben állnak az együttműködésre jellemző pozitív érzelmekkel. Ezért a kulturális és civilizációs fejlődés egyik alapvető sajátossága az agresszió visszaszorítása.

Itt azonban felmerül egy újabb probléma. Ha a társadalom hivatalosan és intézményesen is lemond az agresszió használatáról, akkor azonnal védtelenné válik a belső vagy külső aktoroktól származó nyereségmaximalizálással szemben, történjen az békés (nem-erőszakos) vagy erőszakos módon. Ezért az agresszió helyes arányának a megtalálása nagy kihívást jelent a különböző társadalmak és kultúrák számára.